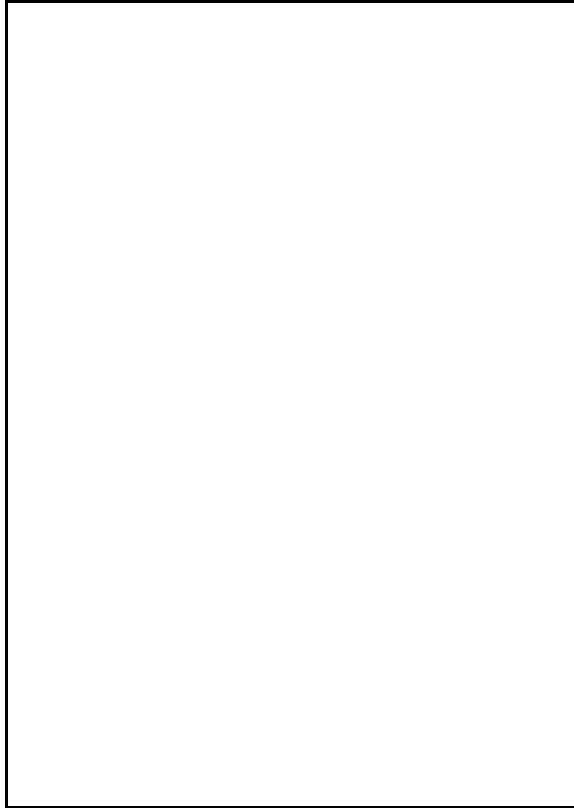

V E R E N I G I N G V A N
RELIGIEUS - WETENSCHAPPELIJKE BIBLIOTHECARISSEN

V. R. B.
I N F O R M A T I E

*Minderbroedersstraat 5, 3800 Sint-Truiden, Driemaandelijks tijdschrift, 30(2000)1-4
ISSN: 0777-6306, Afgiftekantoor: 3001 Heverlee (Leuven)*

V. R. B.
I N F O R M A T I E

30 (2000) 1-4

I N H O U D

G. PROOT, <i>Het Brugs jezuiëtentoneel in de 17de en 18de eeuw</i>	3
J. LEEMANS, <i>'Es war September in Athen...'</i>	19
F. VAN SEGBROECK, <i>Sacerdos verdwijnt</i>	22
F. GISTELINCK, <i>Verslag Colloquium Centrum voor Europese cultuur</i>	24
K. VAN DE CASTEELE, <i>Verslag van de lentevergadering te Brugge</i>	27
K. VAN DE CASTEELE, <i>Verslag van de herfstvergadering te Brussel</i>	30
<i>Mededelingen</i>	33
<i>Literatuursignalering en -bespreking</i>	37

ISSN: 0777-6306

Dit tijdschrift werd opgemaakt in de
Bibliotheek van de Faculteit Godgeleerdheid.
Redactie: Kris Van de Casteele.
Typografie: Ariane Titeca.

Verantwoordelijke uitgever: E. D'hondt.

HET BRUGS JEZUÏETENTONEEL IN DE ZEVENTIENDE EN ACHTTIENDE EEUW*

GORAN PROOT

1. Algemene situering

In februari 1997 begon ik met het onderzoek naar het jezuïetentoneel in de zeventiende en achttiende eeuw in wat we grofweg Vlaanderen kunnen noemen. Het project waarvoor ik door professor Karel Porteman werd geëngageerd, had tot doel om de spektakelcultuur in de Vlaamse steden vanuit het perspectief van de jezuïetenorde nauwkeurig in kaart te brengen en te bestuderen. Onder de Vlaamse steden moet men hier verstaan: de steden in de zogenaamde *provincia flandro-belgica*¹ waar de jezuïeten hun colleges hadden gevestigd. Daaronder vallen niet alleen de bekende grote colleges van Antwerpen, Brussel, Gent, Kortrijk en Mechelen, maar ook kleinere zoals Aalst, Brugge, Halle, Ieper en Oudenaarde. Ook een viertal Noord-Franse² en vier Nederlandse colleges behoorden tot de toenmalige Vlaams-Belgische provincie: Bailleul (Belle), Cassel (Kassel), Dunkerque (Duinkerke) en Bergues (Sint-Winoksbergen) in het zuiden, en Breda, 's-Hertogenbosch, Roermond en Maastricht in het noorden. In al deze steden vestigde de sterk groeiende orde humanioracolleges, meestal op vraag van de magistraat³, om de jeugd te

*. Tekst gebaseerd op de lezing gehouden te Brugge in het Grootseminarie, op woensdag 29 maart 2000 om 11u15.

1. De *provincia flandro-belgica* ontstond in 1612 uit de *provincia germania inferior* die toen werd gesplitst volgens de taalgrens, cfr. Alfred PONCELET, *Nécrologe des jésuites de la province Flandro-Belge*, Wetteren, 1931, blz. LV.

2. Een beknopt maar goed overzicht van de geschiedenis van deze Noord-Franse colleges vindt men in COMPÈRE, Marie-Madeleine en Dominique JULIA, *Les collèges français 16e-18e siècles. 2. Répertoire France du Nord et de l'Ouest*, Paris, 1988. Zoals verderop nog aan de orde zal komen, moet men evenwel opletten met de opvattingen over de voertaal in de jezuïetencolleges en de opvoeringstaal van de toneelstukken die door de leerlingen van het college werden opgevoerd. De meningen daarover zijn in dit overigens zeer waardevolle naslagwerk bovendien met elkaar in tegenspraak, vgl. bv. blz. 109 en blz. 291. Dat is onder meer te wijten aan de verouderde secundaire literatuur waarnaar wordt verwezen.

3. Dat was ook zo in Brugge, cfr. Hubert PIROTON, *Historique de l'enseignement officiel des humanités à Bruges. Tome I*, Bruges, 1937, blz. 7v. Vgl. ook Alfred PONCELET, *Histoire de la Compagnie de Jésus dans les anciens Pays-Bas. Établissement de la Compagnie de Jésus en Belgique et ses développements jusqu'à la fin du règne d'Albert et d'Isabelle*, Bruxelles, 1927 (2 vol.), II, blz. 9v.

onderrichten in de kerkelijke leer en de antieke talen en culturen.⁴ Tussen de stichting door Ignatius van Loyola in 1540 en de opheffing door Clemens XIV in 1773 verschaftte de orde onderwijs aan honderduizenden leerlingen in Vlaanderen, de provincie waar de orde verreweg de grootste bloei heeft bereikt.⁵ Hier onstond een fijnmazig netwerk van huizen en kloosters van waaruit de paters uitvlogen om het geloof te verkondigen, te onderrichten, te prediken en te bekeren.

In het prille begin waren de jezuïetencolleges enkel bedoeld als centra voor de ontwikkeling en opleiding van de eigen ordegenoten. Maar al snel rees de vraag om er ook de kinderen van leken een gedegen intellectuele vorming aan te bieden.⁶ Het onderwijs kreeg al gauw prioriteit⁷: geen beter wapen in de strijd om het ware geloof te doen wortelen dan een stevige basis van vrome jongeren. En met het idee dat een jonge boom nog gemakkelijk kan worden geleid, legden de paters zich toe op de uitbouw van de humanioracolleges.⁸

2. *Het onderwijssysteem*

Het onderwijssysteem dat de jezuïeten ontwikkelden bestaat in essentie nog altijd. Het is gebaseerd op de leermethode van de toen bestaande “Belgische scholen” enerzijds, en een klassensysteem naar het voorbeeld van de Parijse universiteit anderzijds.⁹ In enkele jaren tijd ontwierpen de paters een leermethode die bovendien was ingebed in een solide organisatie die hen vandaag moeiteloos een kwaliteitslabel zou opleveren. In 1599 verscheen het ultieme onderwijsreglement, de *Ratio Studiorum*, dat van dan af in elk van de duizenden colleges over de hele wereld zou worden toegepast.¹⁰

4. De magistraat drong aan op een jezuïetencollege “afin d’avoir des précepteurs pieux et instruits qui puissent se charger d’élever gratuitement la jeunesse de Bruges dans la foi catholique et la crainte du Seigneur et de l’instruire en même temps dans les belles-lettres et grecques.” Cfr. Hubert PIROTON, *Historique...*, blz. 7v.

5. Cfr. Alfred PONCELET, *Histoire...*, II, blz. 544-545, vgl. met BANGERT, William V., *A History of the Society of Jesus*, St. Louis, 1972, blz. 77.

6. Cfr. Alfred PONCELET, *Histoire...*, II, hoofdstuk 1 (o.a. blz. 27).

7. Dat de jezuïeten de onderwijsactiviteit als één van de belangrijkste werken beschouwden, blijkt ook uit het eeuwfeestboek, de *Af-beeldinghe van d’eerste eeuw*, Antwerpen, Balthasar I Moretus, 1640 (bv. blz. 219vv.).

8. Dit was met name een argument dat voor de stichting van het Antwerpse college expliciet werd gebruikt, cfr. Alfred PONCELET, *Histoire...*, II, blz. 9: “Anvers fut consciemment choisi pour combattre l’influence hérétique.”

9. Cfr. Alfred PONCELET, *Histoire...*, II, blz. 67.

10. Zie de recente tweetalige, wetenschappelijke uitgave *Ratio Studiorum. Plan raisonné et institution des études dans la Compagnie de Jésus*, Paris, 1997 (verder steeds geciteerd als *Ratio Studiorum* 1997). De *Ratio Studiorum*, die in essentie in alle colleges van de orde in de hele wereld als leidraad diende, liet echter ruimte voor aanpassingen aan de plaatselijke

De regelgeving die in de *Ratio Studiorum* was samengebracht, waarborgde de opleiding en de begeleiding van de leerlingen aan de ene kant, en structureerde de organisatie in de colleges aan de andere kant. Elke pater-leraar kon er zijn nauwkeurige taakomschrijving en de afbakening van zijn bevoegdheden in terugvinden, evenals de voorgeschreven leermethode en onderwerpen voor de les.

Aan het hoofd van het college stond de rector. Hij werd voor het dagelijks bestuur en het contact met de ouders van de leerlingen door de prefect bijgestaan, die de spilfiguur van het college was.¹¹ Daarnaast kreeg elke pater-leraar één of meer klassen onder zijn hoede.¹² Jawel, één of meer klassen. Want de jezuïeten gingen spaarzaam om met de mankracht waarover ze beschikten. Ofschoon de opdeling in verschillende niveaus een essentieel element vormde in hun onderwijs, deinsden ze er niet voor terug om meer dan honderd leerlingen in één lokaal samen te zetten en les te geven om op het personeel te besparen. In het Brugse college werden de klassen, hoe groot ze ook waren, nooit opgesplitst. Twee jaar voor het eerste eeuwfeest van de orde, in 1638, zaten in de laagste klas, de *figura*, 101 leerlingen. In de *grammatica* 35, in de *syntaxis* 64, in de *poesis* 26 en in de *retorica*, de hoogste klas, 24 leerlingen.¹³ In de grote colleges kon daar, afhankelijk van de mogelijkheden en de behoeften een zesde klas aan worden toegevoegd: de *rudimenta* geheten.¹⁴ De allerjongsten werden in die klas ingewijd in de eerste beginselen van de taal. Zoals dat nog steeds gebruikelijk is, werden de leerlingen regelmatig aan examens onderworpen. De geslaagden gingen na de grote vakantie, die slechts twee weken duurde, over naar het volgende jaar.

3. *Latine semper loquitur etiam inter lusum*¹⁵

gewoonten en noden. De neerslag van de belangrijkste amendementen aan de *Ratio Studiorum* voor de *provincia flandro-belgica* vindt men terug in Charles van de VORST, “Instructions pédagogiques de 1625 et 1647 pour les collèges de la province flandro-belge”, in *Archivum Historicum Societatis Iesu* 19 (1950) [uitg. 1951], blz. 181-236.

11. Cfr. Alfred PONCELET, *Histoire...*, II, blz. 22.

12. In het kleinere college te Aalst bijvoorbeeld zaten de *figura minora* (of *rudimenta*) samen met de *figura maiora* (of gewoonweg *figura*). Cfr. D. BUTAYE, “De schoolbevolking van het Sint-Jozefscollege te Aalst in de 17de en 18de eeuw”, in *Het Land van Aalst* 35 (1983), nr. 2-3, blz. 58-110, op blz. 70, voetnoot 23.

13. Cfr. C.F. WALDACK, *Historia provinciae flandro-belgicae Societatis Iesu, quam e veteribus documentis colligit, Annus unus, speciminis causa, 1638us*, Gent, Brussel, 1867, appendix IV, blz. VI.

14. Zoals bijvoorbeeld in Brussel, waar de *rudimenta* of zesde klas in 1638 147 leerlingen telde, cfr. WALDACK, *Historia...* De structuur van vijf of eventueel zes klassen was vastgelegd in de *Ratio Studiorum* 1997, cfr. § 336.

15. Cfr. Antonius van TORRE, *Dialogi familiares*, 1675, I, nr. 7.

Ik zal verder niet ingaan op de leerstof, de leermethodes, de onderverdeling van de klassen in twee verschillende kampen, de tuchtmaatregelen en andere bijzonderheden.¹⁶ Op één aspect van het schoolleven wil ik echter wel nog de nadruk leggen, omdat het voor de rest van mijn verhaal van belang is. Er mag immers geen misverstand bestaan over de voertaal in de colleges. Wat sommigen er ook over mogen beweren of beweerd hebben: de jezuïeten onderwezen hun leerlingen in de *provincia flandro-belgica* in het Latijn.¹⁷ De leerlingen werden niet alleen binnen, maar ook buiten de klas geacht Latijn te spreken.¹⁸ Daar laten de voorschriften en de visitatieverslagen die ik kon terugvinden niet de minste twijfel over bestaan. Ik moet er volledigheidshalve wel aan toevoegen dat de leerkrachten in de laagste graad de volkstaal mochten gebruiken om de leerlingen hier en daar met een vertaling op weg te zetten om het Latijn meester te worden.¹⁹ Voor het overige werd het gebruik van het Nederlands streng bestraft.²⁰

16. Zie daarvoor Alfred PONCELET, *Histoire...*, II, hoofdstukken 3 en 4, blz. 62-113, D. BUTAYE, "De schoolbevolking..." blz. 70vv. en de verschillende publicaties van L. Brouwers over de jezuïetencolleges van Brussel, Gent en Brugge (*passim*): L. BROUWERS, *De jezuïeten te Brussel 1586-1773. 1833*, uitg. Huis van Leliëndaal v.z.w., Mechelen, 1979; L. BROUWERS, *De jezuïeten te Gent 1585-1773, 1823-beden*, Gent, 1980 en L. BROUWERS, *De jezuïeten te Brugge 1570-1773, 1840-beden*, Mechelen, 1986.

17. Nog steeds treft men in de recente literatuur bedenkelijke stellingnames aan over deze kwestie, die vaak gebaseerd zijn op een onkritische verwerking van de oudere literatuur. Een recent voorbeeld daarvan is Elsa VANDERMEERSCH-LANTMEETERS, "Cornelius Hazart S.J. 1617-1690. Controversist", in *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde* 33 (1996), blz. 83-128, zie blz. 93. Het is slechts één van de vele voorbeelden. Ter verdediging moet echter worden aangevoerd dat de bronnen ons zeer slecht inlichten over het gebruik van de volkstaal bij de jezuïeten. In de steden Maastricht en Kortrijk maakte men blijkbaar ook een uitzondering op de regel, al is het moeilijk te bepalen in hoeverre het Nederlands daar werd gedoogd, vgl. Alfred PONCELET, *Histoire...*, II, blz. 54v. Daar komt nog bij dat de situatie in deze provincie nog verschilde van die in de *provincia gallo-belgica*. Bronnen uit de achttiende eeuw tonen immers onweerlegbaar aan dat sommige toneelstukken weldegelijk - gedeeltelijk - in het Frans werden opgevoerd. Vgl. bv. de manuscripten 4041, 4043 en 7057 in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. In dat laatste handschrift wordt onder meer gewag gemaakt van een felicitatiestuk voor bisschop Thomas Schrickland de Sizerghé. Het stuk dat door de jezuïetencollege van Namen op 19 mei 1728 werd vertoond bevatte zowel Latijnse als Franse onderdelen. In een lezing voor de *Orbis Neolatinus* (Brussel, 13 mei 1998, *Spraken de jezuïeten dan Spaans op het toneel? De opvoeringstaal van het Vlaamse jezuïetentoneel*) ben ik uitvoeriger op deze problematiek ingegaan.

18. Vgl. BOOGERD 1961, blz. 33, PONCELET 1931, blz. LVII en *Ratio Studiorum* 1997, §82.

19. Cfr. *Ratio Studiorum* 1997, §342 en §351.

20. Om het gebruik van de volkstaal te beknootten, werd het zogenaamde *signum* gebruikt. Het *signum* was een rolletje papier waarop de naam van de leerling kwam te staan die zich van de volkstaal had bediend. Hij kon slechts van dit register afgeraken wanneer hij een andere leerling betrapte. Wanneer het *signum* werd opgevraagd, kon de drager ervan rekenen op een fikse straf, cfr. Alfred PONCELET, *Histoire...*, II, blz. 54v_.

Dit is grosso modo het algemene kader waarin het jezuïetentoneel moet worden gezien. Ik zal nu een aantal uiteenlopende, bekende en minder bekende aspecten van het onderzoek naar het toneel overlopen.

4. *Functies van het toneel*

De lessen bestonden in hoofdzaak uit grammatica en letterkunde van Latijn, en in mindere mate Grieks. Andere vakken werden niet onderwezen, en slechts voor zover de gelezen teksten daarom vroegen, werden aardrijkskundige en geschiedkundige feiten toegelicht. Die en andere vakken stonden dus niet alsdusdanig op het programma. Vanzelfsprekend werd er daarnaast veel tijd aan het godsdienstonderricht besteed.

Het toneel ontstond binnen dit kader. Voor de leerlingen op de planken verschenen, was er al een hele voorbereiding gebeurd. De schaarse schoolschriftjes die ik in de loop van mijn onderzoek heb doorgebladerd tonen aan dat de dramatische onderwerpen op een haast organische wijze uit de lessen zijn voortgesprongen.²¹ Veel van de vertoonde stukken werden in de klas al op verschillende manieren behandeld. In de schriften van leraars en leerlingen staan literaire oefeningen over geschiedkundige en literaire onderwerpen, op diverse wijzen uitgewerkt. In gedichten legden de leerlingen zich toe op het één of andere aspect van een bepaald verhaal. Op dezelfde wijze werkten ze op gestelde tijden een bepaald thema uit in de zogenaamde *affixiones*²², grote emblemen met puntige onderschriften die in de school werden uitgehangen, of bij feestelijke gelegenheden werden megedragen.²³ De toneelvoorstellingen die vaak op dezelfde onderwerpen voortborduurden, boden de gelegenheid om ze nog eens op een andere wijze in te prenten en uit te diepen. De literair-godsdienstige opvoeding van de leerlingen werd met andere middelen voortgezet. Het instuderen van de rollen gold niet alleen als geheugenoefening. De acteurs verwierven ook een dieper psychologisch inzicht in de drijfveren van de martelaars, keizers en koningen en andere personages in wiens huid ze

21. Zowel in het archief van de jezuïeten te Heverlee (bv. nummer A 11/ 14C), als in het oud archief van het Sint-Barbaracollege te Gent (zonder plaatskenmerk) worden nog enkele exemplaren van deze schriftjes bewaard. Ook in de Koninklijke bibliotheek vindt men nog een aantal handschriften met schooloefeningen, gedichten, dialogen en toneelstukken van de jezuïeten, o.a. de handschriften nummer 1946, 1948, 3660, 3661, 3952, 3953, 7034, 14272 en 14382.

22. Cfr. Karel PORTEMAN, *Emblematic Exhibitions (affixiones) at the Brussels Jesuit College (1630-1685). A Study of the Commemorative Manuscripts (Royal Library, Brussels)*, Turnhout, 1996.

23. Zoals bijvoorbeeld in 1661, toen de jezuïeten een plechtige processie verzorgden ter ere van de heilige Franciscus Xaverius. In de stoet, waarin meer dan driehonderd leerlingen figureerden en vier praalwagens meereden, werd een reeks emblemen vertoond. Cfr. DELPLACE, L., "L'ancien collège des jésuites à Bruges (1560-1773)", in *Annales de la Société d'émulation pour l'étude de l'histoire & des antiquités de la Flandre* 34 (1884), blz. 51v.

kropen. Bovendien leerden de jongens in het openbaar spreken, bij de replieken de gepaste gebaren maken en zich een houding geven, allemaal vaardigheden die in het latere openbare leven goed van pas kunnen komen.

Naast deze literaire, pedagogische functies beoogde men met de meeste stukken uiteindelijk steeds direct of indirect een religieus-christelijke uitwerking, zowel bij acteurs en bij het publiek.²⁴ En dat publiek bestond in vele gevallen uit de ouders en de gewone burgers uit de stad die met graagte op de gratis voorstellingen afkwamen, en prominente geestelijke en wereldlijke gezagsdragers die meestal een gereserveerd zitje kregen aangeboden. In die zin zetten de jezuiteten met hun voorstellingen een lange traditie verder, en speelden ze in op een levende vraag. Het rederijkerstoneel was aan het eind van de zestiende eeuw namelijk in de verdrukking geraakt en beknot omdat het minder vatbaar voor controle was geworden. Daarom besloten de gezagsdragers het aan banden te leggen, en droegen de jezuiteten in vele gevallen op om feesten en spektakels te organiseren en uit te voeren. Natuurlijk werden de paters verondersteld alleen ideologisch vooraf uitgetekende paden te bewandelen, en voor aangename beleids- en cultuurbevestigende spektakels te zorgen.²⁵ Over het algemeen losten ze deze verwachtingen in.

5. Onderzoeksmethode

Op welke manier heb ik het jezuitentoneel bestudeerd? Het is immers bekend dat het aantal bewaarde Neo-Latijnse toneelstukken, niet zo groot is.²⁶ Inderdaad, er zijn slechts een handvol toneelteksten van de jezuiteten bewaard, hetzij in druk, hetzij in handschrift. Veel talrijker zijn de programmaboekjes of *periochen* die in de loop der tijd vaak gebundeld werden en bewaard. De

24. Cfr. Karel PORTEMAN, “9 september 1616. De heilige Jan Berchmans speelt te Mechelen de rol van de H. Nathalia”, in R.L. ERENSTEIN (hoofddred.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, Amsterdam, 1996, blz. 170-225 (blz. 171).

25. De rederijkerskamers werden onder meer door de edicten van 1593 en 1601 aan banden gelegd. De overheden stelden niet zoveel vertrouwen meer in hen, en liet de organisatie van feestelijkheden, stoeten en voorstellingen over aan de jezuiteten. Hierover o.a. J. ANDRIESEN, *De jezuiteten en het samenborigheidsbesef der Nederlanden, 1585-1648*, Antwerpen, 1957 (blz. 110-128 en *passim*) en Micheline SOENEN, “Openbare feesten, optochten en plechtigheden te Brussel op het einde van de 17de eeuw en in het begin van de 18de eeuw”, in *Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet* 51 (1997), nr. 199, blz. 95-106.

26. Voor een overzicht van het Neolatijnse toneel in onze gewesten, raadplege men Jozef IJSEWIJN, “Annales theatri Belgo-Latini. Inventaris van het Latijns toneel uit de Nederlanden”, in Jozef VEREMANS (ed.), *Liber amicorum Prof. Dr. G. Degroote*, Brussel, 1980, blz. 41-55 en Jozef IJSEWIJN, “Theatrum Belgo-Latinum. Het Neolatijns toneel in de Nederlanden”, in *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren* 43 (1981), nr. 1, blz. 70-114.

programma's, die onder het publiek werden verdeeld, bevatten een schat aan bruikbare informatie.

Ik neem als voorbeeld een programma van een Gentse opvoering door het college van de jezuïeten uit 1661 (zie afbeelding 1).²⁷ Op de eerste bladzijde staan de belangrijkste opvoeringsgegevens: de plaats, datum en uitvoerders. Op de volgende bladzijden staan een opdracht voor de Gentse magistraat en een ode. Deze toevoeging is typisch voor de programma's uit Gent. Op de vijfde bladzijde vindt men het zogenaamde *argumentum* terug. Het *argumentum* sluit dicht aan bij een inhoudsopgave, maar valt er niet helemaal mee samen. Het schetst de achtergronden, de grote lijnen van een bepaald geschiedkundig of literair verhaal, waar het stuk bij aanknoopt. Soms gaat het eigenlijke stuk alleen maar op één of ander aspect van het verhaal in, legt er andere accenten in of belicht de stof vanuit een welbepaalde hoek. Na het *argumentum* volgt -in de achttiende-eeuwse vaker dan in de zeventiende-eeuwse programma's- een lijst van rollen en acteurs. Op de volgende twee bladzijden staan de grote lijnen van het eigenlijke stuk, opgedeeld in bedrijven en soms ook nog in scènes. In enkele regels, soms één enkele zin, worden de belangrijkste handelingen telkens toegelicht. Samen met het *argumentum* spelen ze een cruciale rol bij de vergelijking van de stukken.

We beschikken met de programma's over een rijke bron van informatie, die, als ze wordt samen gelegd, een aantal patronen en constanten vertoont. Maar hoe betrouwbaar is die informatie? Stemmen die korte samenvattingen wel overeen met de opvoeringen? Ik zal deze vragen met een voorbeeld beantwoorden.

Twee jaar geleden vond ik een belangwekkend handschrift in Parijs.²⁸ Het bevat de tekst van 38 volledige, Neo-Latijnse toneelstukken, allemaal in dezelfde hand geschreven. De titels van de stukken die erin staan, zijn zeer gelijklopend met de titels van de jezuïetenstukken uit onze provincie. Geen enkele tekst is gedateerd of verwijst naar een plaats of een auteur. Het derde stuk over *David en Jonatan* is opgedragen aan de Gentse magistraat, zodat het vermoeden versterkt werd dat het om Vlaams jezuïetentoneel ging. Ik zocht in mijn elektronische databank alle stukken bij elkaar die een gelijklopende titel droegen, en vond een programma dat precies bij de tekst paste. Het stuk was in 1666 bij de Gentse jezuïeten opgevoerd.

Intussen kon ik nog een tweede tekst uit het handschrift met een programma verbinden, met name een stuk over de Oost-Romeinse keizer Mauritijs. Er was

27. Het programma zit in een tot nog toe onbekend convoluut dat wordt bewaard in Paris Arsenal Rf 75.664, nr. 75. De meeste programma's in dit convoluut komen uit de *provincia flandro-belgica*, en ze zijn o.a. wegens de vroege datering van de stukken van groot belang.

28. Het handschrift wordt bewaard in Vanves Archives SJ onder het nummer Ms. IPa 146. De stukken zullen worden opgenomen in de inventaris van het Vlaamse jezuïetentoneel die ik momenteel voorbereid.

namelijk een redelijke kans om van dat stuk een programmaboekje te vinden, omdat het in Europa meer dan 150 keer is opgevoerd, en het in Vlaanderen minstens 23 keer door de jezuïeten is geprogrammeerd.²⁹ Ik transcribeerde eerst het *argumentum* van het handschrift, en legde dat naast de *argumenta* van de programma's die ik kende. Op die manier kon ik ook dit stuk met zekerheid thuisbrengen. De *Mauritius* in het handschrift is door het Gentse jezuïetencollege opgevoerd, 5 jaar voor het andere stuk.

Als we het programma met de tekst vergelijken, dan valt meteen op dat de titel niet helemaal hetzelfde klinkt.³⁰ Bovendien bevat het programma op blz. 2 tot en met 4 een ode aan de mecenaten. Dat Latijnse gedicht ontbreekt in het handschrift eveneens. Het *argumentum* is echter identiek. En ook als we de samenvatting van de bedrijven in beide teksten vergelijken, valt alle twijfel weg. Wel is de nummering van de bedrijven veranderd. Wat in het handschrift als *praeludium* wordt aangekondigd, heet in het programma het eerste bedrijf. Inhoudelijk is er echter geen verschil. In het programma wordt een tussenspel aangekondigd. Dit vinden we niet in het handschrift terug. Waar het tweede deel van het tussenspel had moeten komen, vermeldt het handschrift echter een *tripudium* of ballet!

De conclusie is echter dat de structuur en de inhoud van de toneelteksten vrij goed door de programma's wordt weergegeven. Het voorziene ballet is weliswaar vervangen door een driedelig tussenspel, en het programma is van een huldegedicht aan de magistraat voorzien. Maar de eigenlijke tragedie is - voor zover we kunnen zien- hetzelfde.

6. Algemene kenmerken van het (Brugse) jezuïetentoneel

Alhoewel ik nog geen Brugs jezuïetenstuk uit het Parijse handschrift kon halen, onthouden we toch een aantal andere kenmerken van het beschreven voorbeeld.

Voor de Brugse stukken geldt eveneens dat ze vaak aan de magistraat van de stad en het Brugse Vrije zijn opgedragen. Zoals elders in Vlaanderen, belastte het Brugse stadsbestuur de paters met de opvoering van toneel en andere spektakels. Op vele programma's wordt de magistraat genoemd als mecenas,

29. Een uitstekend hulpmiddel bij het onderzoek naar de Mauritiusstof is de studie van Steven VINCKIER, *Het droeve lot van een voortvarende keizer. Een vergelijkend onderzoek van de toneelbewerkingen van de Mauritius-stof in het Europese en inzonderheid het Vlaamse jezuïetentheater*, Leuven, 1997 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, K.U. Leuven). De gedetailleerde verhandeling, die zeer veel materiaal bevat, kan intussen nog met een aantal bijkomende Mauritiusstukken worden uitgebreid.

30. Tijdens de lezing werden dia's van het handschrift geschenen en vergeleken met het programma waarvan hier enkel de titelpagina is afgedrukt, zie afbeelding 1.

meer bepaald de programma's van de opvoeringen in september. Verder hebben we vastgesteld dat de volledige tekst omstreeks 8 folia lang is, en nog geen 500 verzen telt. Dat is ongeveer de helft van een stuk van Terentius, en het moet dus ongeveer een uur tot anderhalf uur hebben geduurd. Dit komt overeen met een aantal andere achttiende-eeuwse toneelteksten van de Vlaamse jezuïeten. De afwisseling van de bedrijven door een -vaak komisch- tussenspel, ballet, dans of muziek mag eveneens als een kenmerk van het jezuïetentoneel gelden.

7. *Overzicht van het Brugs jezuïetentoneel in vogelvlucht*

In mijn inventaris zijn op dit ogenblik 105 beschrijvingen of lemmata van Brugse spektakels opgenomen.³¹ Ik kan binnen dit bestek onmogelijk elk stuk apart behandelen, en daarom heb ik ervoor geopteerd om hier alleen een aantal constanten aan te geven. Een vijftal tabellen zijn daarbij behulpzaam.

Het is interessant om aan te geven hoe deze spektakels over de tijdslijn gespreid zijn. In tabel nr. 1 zijn de Brugse stukken per decade gegroepeerd.³²

Tabel 1 **Spreading van de Brugse jezuïetenspektakels in de tijd**

<i>periode</i>	<i>aantal stukken</i>	<i>periode</i>	<i>aantal stukken</i>
voor 1600	4	1701-1710	5
1601-1610	2	1711-1720	5
1611-1620	4	1721-1730	15 *
1621-1630	7	1731-1740	11 *
1631-1640	8	1741-1750	3
1641-1650	6	1751-1760	2
1651-1660	11 *	1761-1770	2
1661-1670	9 *	1771-1773	1
1671-1680	1		
1681-1690	4		
1691-1700	5		

31. De hierna volgende gegevens weerspiegelen de stand van zaken van de inventaris op 29 maart 2000.

32. In de tabel is het cijfer voor het aantal stukken richtinggevend. Van bepaalde spektakels bestaan programmaboekjes in verschillende talen, wat in de tabel een hoger getal oplevert. Anderzijds werden vele van die spektakels meer dan één keer na elkaar opgevoerd, wat niet in de tabel is verwerkt.

In tabel 2 zijn de vindplaatsen van de spektakels aangegeven waarvan we over een zogenaamde primaire bron beschikken.

Tabel 2 Vindplaatsen van de Brugse jezuïetenspektakels (primaire bronnen)³³

<i>vindplaats</i>	<i>aantal stukken</i>
Antwerpen Museum Plantin-Moretus	1
Antwerpen UFSIA Ruusbroecgenootschap	1
Antwerpen Stadsbibliotheek	1
Chantilly (nu Vanves Archives SJ)	1
Leuven Universiteitsbibliotheek	2
München Bayerische Staatsbibliothek	3
Heverlee Archief SJ	6
Brugge Grootseminarie	7
Brussel Koninklijke Bibliotheek	7
Paris Arsenal	7
Gent Universiteitsbibliotheek	8
Brugge Stadsbibliotheek	13
Antwerpen UFSIA Centrum voor Renaissancedrama	14
Kortrijk Stadsbibliotheek (fonds Goethals-Vercruysse)	29

Het is goed om te beseffen wat de invloed van de een of andere verzameling kan zijn op verzameling van 105 Brugse spektakels. Vooral de collecties in de Brugse en de Kortrijkse stadsbibliotheek zijn verantwoordelijk voor de met een asterisk gekenmerkte pieken in tabel 1 rond de jaren 1651 tot 1670. De Brugse “Biekorf” herbergt 7 exemplaren uit die jaren, in Kortrijk bewaart men 10 programma’s. Het cijfer voor de jaren 1721 tot 1730 (15 stukken) zou zonder de omvangrijke bundel die momenteel in het Centrum voor Renaissancedrama (Antwerpen UFSIA) wordt bewaard, slechts drie eenheden tellen. Die drie programma’s danken we dan weer aan de verzamelwoede van de Kortrijkse bibliofiel Goethals-Vercruysse. De piek in de jaren 1731 tot 1740 is eveneens zijn verdienste: 9 van de 11 programma’s treffen we enkel aan in zijn collectie, die momenteel wordt bewaard in de Kortrijkse stadsbibliotheek.

Van de 105 “spektakels”, zoals ik de stukken tot nu toe heb genoemd, is het merendeel toneel. In de derde tabel zijn de spektakels uitgesplitst volgens het “genre”.

33. Niet van alle 105 spektakels hebben we een programma, laat staan een volledige tekst teruggevonden. Van slechts 78 stukken beschikken we over een primaire bron. Van een aantal daarvan is in meer dan één collectie een exemplaar bewaard, waardoor de totale som primaire bronnen op 100 uitkomt.

Tabel 3 Indeling naar het “genre” (Brugse jezuïetenspektakels)

<i>totaal aantal spektakels</i>	105	
collegetoneel	73	(waarvan 1 stuk samen met de sodaliteit)
felicaties (bisschoppen, abten)	19	
catechisatietoneel	5	
sodaliteitstoneel	3	(waarvan 1 stuk samen met de leerlingen van het college)
H. Bloed-processie en andere feesten ³⁴	6	

Ik spits me hier alleen toe op het collegetoneel. De gelegenheidsspektakels voor de verwelcoming van een primus³⁵ of de inauguratie van een nieuwe bisschop of abt laat ik verder links liggen. Dit genre vergt teveel apart onderzoek, en zeker voor dit soort stukken is een vergelijking met materiaal van de augustijnen en vele andere groeperingen noodzakelijk. Vele felicitatieboeken zijn met emblemen verlucht. Of die emblemen tijdens de plechtigheden in groot formaat als versiering zijn uitgehangen, is niet helemaal uitgesloten.³⁶

Over het catechismustoneel en het sodaliteitstoneel -dat is het toneel van de broederschappen- zal ik verder ook niet uitwiden. Het aantal beschikbare programma's is erg gering. Zelfs voor de hele *provincia flandro-belgica* is het voorlopige aantal vrij klein om er sterke conclusies aan te verbinden (resp. 50 en 33 stukken).

Blijven er de 73 stukken van het college. Het oudst bekende dateert van 1575, het stichtingsjaar van het Brugse klooster, het jongste van 1772. Leonard van den Boogerd, die in 1961 doctorerde op het Nederlandse jezuïetentoneel, kende er iets minder dan 50.³⁷ In die zin is er de laatste jaren veel voortuitgang geboekt. Maar hoeveel stukken zijn er eigenlijk gespeeld door de leerlingen van het Brugse college? Om die vraag te kunnen beantwoorden, moeten we de collegestukken nauwkeuriger bekijken. In tabel 4 zijn de stukken verdeeld

34. In 1749 vonden grote feesten plaats naar aanleiding van het terugvinden van het H. Kruis, en in 1766 herdachten de jezuïeten de heiligverklaring van de H. Franciscus Xaverius.

35. Zoals op 22 november 1672, toen de jezuïeten de primus in de filosofie uit Leuven plechtig onthaalden, Jan Wouckier filius Philips. Cfr. E.N., “Blijde inkomst van de Primus van Leuven. Brugge 1672”, in *Biekerf* 64 (1963), blz. 57.

36. Vgl. bijvoorbeeld het interessante voorbeeld van Petrus Dens, uiteengezet door Marc van VAECK en Toon van HOUTD, *‘One in a thousand’ Ephemeral Emblems in the Mechelen Seminarium Archiepiscopale in bonour of its president Petrus Dens (1765)*, Leuven, 1996. De voor de gelegenheid op groot formaat gemaakte *affixiones*, die tijdens de festiviteiten werden uitgehangen, zijn in dit geval wonderwel bewaard gebleven.

37. Zie BOOGERD, Leonardus van den, *Het jezuïetendrama in de Nederlanden*, Groningen, 1961 (blz. 235vv.).

volgens de uitvoerende klassen die in de programma's zijn vermeld. In de derde kolom is de maand aangegeven waarin de opvoeringen plaatsvonden.

Tabel 4 Brugs collegetoneel bij de jezuïeten

<i>uitvoerders</i>	<i>aantal stukken</i>	<i>tijdstip van opvoering</i>
figura	4	juli
grammatica	7	juni
syntaxis	9	mei (7), juni (2)
poesis	6	december (1), februari (3), maart (2)
retorica	7	nov. (1), dec. (1), jan. (1), feb. (2), juli (1), sept. (1)
alle klassen samen	3	september (2), januari (1)
onbekend	37	(waarvan in september: 25) ³⁸

Het aantal stukken waarop we ons baseren is nogal klein. Daarom heb ik deze gegevens vergeleken met die van het collegetoneel van de Kortrijkse jezuïeten. Het valt op hoe de gewoonten in beide colleges met elkaar overeenkwamen: de *figura* trad eveneens gewoonlijk in juli op, de *grammatica* in juni, de *syntaxis* vooral in mei. De twee hoogste klassen, de *poesis* en de *retorica*, traden in Kortrijk zowel in december, januari, februari als maart voor het voetlicht.

Bekijken we het schooljaar 1730-1731, dat goed gedocumenteerd is, eens van nader bij. Het schooljaar begon op Sint-Bavo (1 oktober). Op 20 december 1730 vertoonde de *poesis* het stuk *Sedecias*. Enkele maanden later trad die klas nogmaals op met een bijbels stuk over *Jacob en Esau*. In mei 1731 vertoonde de *syntaxis* een stuk genaamd *Mucius Scaevola*, een verhaal dat nog altijd tot de verbeelding spreekt wegens de moed van de heldhaftige Romein Gaius Mucius. Einde juni van datzelfde jaar vertoonde de *grammatica* een stuk, en op het eind van het schooljaar kwamen leerlingen uit verschillende klassen samen op de bühne om de prijsuitreiking de nodige luister bij te zetten. Dat zijn 5 stukken op één jaar tijd, en dan ontbreekt de opvoering door de retoricastudenten nog in ons materiaal.³⁹ De carnavalsopvoering (in de periode februari/maart) en de septemberopvoering waren bovendien nog extra uitgebreid met een tussenspel. Als we deze opvoeringscyclus naar alle voorgaande en volgende schooljaren mogen extrapoleren, dan zijn er in het Brugse college ongeveer 1000 stukken

38. De toneelstukken in september waren gewoonlijk ter gelegenheid van de prijsuitreiking. In enkele gevallen reikte men ook prijzen uit in de maanden februari of maart. Deze voorstellingen werden doorgaans door leerlingen uit verschillende klassen verzorgd.

39. Vermoedelijk voerden die een stuk op in de periode tussen december en maart.

vertoond! Tegen die achtergrond zijn de 73 gedocumenteerde collegestukken slechts een peulenschil.

De realisatie van deze hoge (hypothetische) productie was slechts mogelijk door de inbedding in het totale onderwijsconcept, de uitwisseling en verspreiding van de onderwerpen tussen de colleges onderling, en de inspanningen van de leerlingen zelf. Want bij wijze van oefening staken die nu en dan zelf een stuk in elkaar. Voor de overige stukken zijn vermoedelijk de leraars verantwoordelijk geweest. De paters met minder inspiratie of talent grepen nogal eens terug naar een stuk dat enkele jaren tevoren was opgevoerd. Of ze deden beroep op de programma's die hen vanuit andere jezuïetencolleges werden toegestuurd. Dat blijkt onder meer uit de handgeschreven opdrachten die op een aantal programma's zijn aangebracht.

De leerlingen schreven niet alleen stukken. Ze voerden ze vooral op. Ik heb in de afgelopen jaren elke acteur in een databank opgeslagen. Voor het Brugse college levert dat het volgende resultaat op:

Tabel 5 Verdeling van de rollen over de leerlingen (Brugse jezuïeten)

<i>aantal rollen</i>	<i>aantal leerlingen</i>	<i>aantal vertegenwoordigde rollen</i>
1 rol	656	656
2 rollen	156	318
3 rollen	45	135
4 rollen	24	96
5 rollen	10	50
6 rollen	3	18
7 rollen	1	7
totaal	895	1280

In de verzamelde stukken⁴⁰ kwamen bijna 900 leerlingen aan bod, die samen ongeveer 1300 rollen⁴¹ vertolkten. Gemiddeld zou dat op anderhalve rol per persoon moeten uitkomen. De realiteit was echter heel wat minder rechtvaardig. Hoe het precies komt dat de meerderheid van de leerlingen slechts één keer op de scène kwam, terwijl een minderheid 2 of meer rollen voor zijn

40. Om praktische redenen is in deze tabel geen onderscheid gemaakt tussen de opvoeringen van het college, de catechismus, de sodaliteiten en de felicitatiestukken.

41. Dit cijfer houdt enkel rekening met de expliciet in de programma's vermelde rollen. De vaag omschreven of slechts vermoede groepjes figuranten zijn hier buiten beschouwing gelaten. Onderzoek naar het augustijentoneel in Antwerpen toont echter aan dat het aantal niet vermelde rollen zeer beperkt is, zie Goran PROOT, "Het toneel van de Antwerpse augustijnen (1671-1783)", in *De Gulden Passer* 76-77 (1998-1999), blz. 183-294 (zie blz. 192).

rekening mocht nemen, is mij nog steeds niet duidelijk. In de meeste stukken traden gemiddeld slechts 10 tot 20 personages op. Het aantal leerlingen in het Brugse college beliep in de zeventiende eeuw daarentegen tussen de 250 en de 300 leerlingen. Er waren dus kandidaten genoeg, maar toch hadden de paters een uitgesproken voorkeur voor leerlingen als Carolus Huys, Lucas van Loo, Joannes Vertongen of Petrus de Vriendt, om er maar enkele te noemen. Een mogelijke verklaring biedt het feit dat de ouders van de leerlingen zelf in moesten staan voor de bekostiging van de costumes. Voor de uitstraling van het college zullen de paters wel enigszins rekening hebben gehouden met de financiële mogelijkheden van de ouders bij het toewijzen van de glansrollen. Enkele jaren geleden bestudeerde G. Dutremez de afkomst van de acteurs die in 1686 aan een jubileumstuk over het Heilig Bloed hebben deelgenomen.⁴² Hij kwam tot de bevinding dat 76 van de 90 acteurs uit Brugge zelf afkomstig waren, en dat 58 onder hen tot de aanzienlijkste families in de stad behoorden. Slechts 18 leerlingen zouden van de kleine burgerij of de lagere volksklasse hebben gestamd. Het vermoeden dat ik daarnet uitsprak, wordt hierdoor bevestigd. Toch lijkt het me niet helemaal te rijmen met de principes van gratis onderwijs dat de jezuïeten aanboden, en ook niet met pedagogische functie waar ik daarstraks op wees en de inbedding in het algemene vormingsproject van de leerlingen. Maar ook het feit dat er in de voorschriften expliciet op wordt gewezen dat alle leerlingen in het toneel een keer aan bod zouden moeten komen, wijst erop dat er daadwerkelijk een probleem moet zijn geweest.

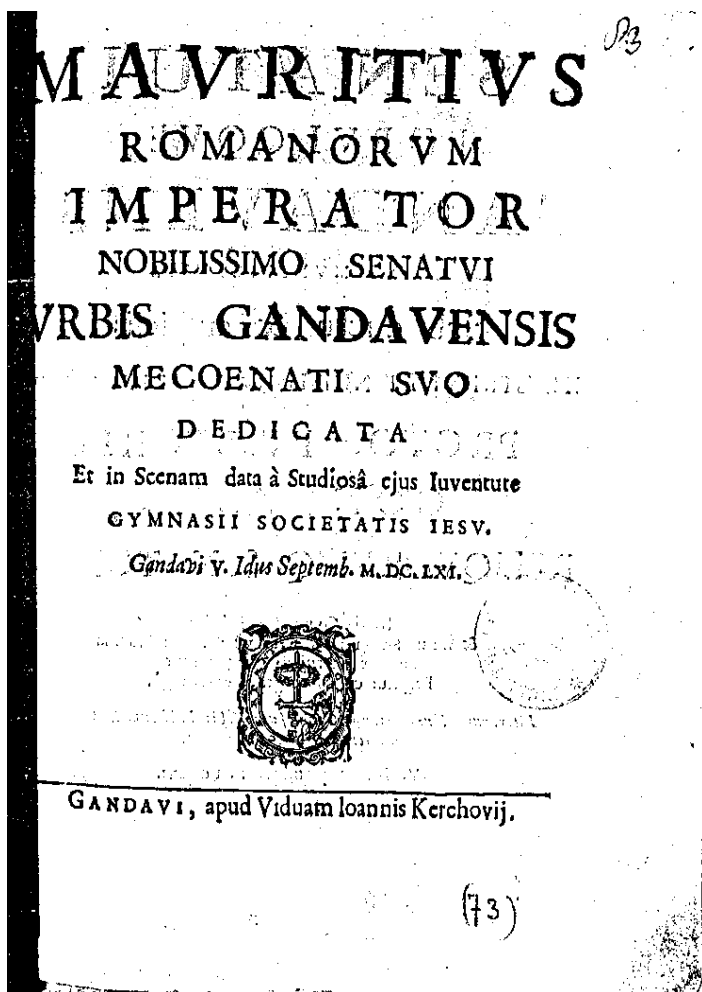
Dat de paters wel eens vaker een voorschrift aan hun laars laptten, blijkt ook uit het feit dat menig keer een leerling in rokken gehuld de scènes betrad. Het frappantste en vaakst genoemde voorbeeld is de later heilig verklaarde Joannes Berchmans, die in 1616 de rol van de heilige Nathalia vertolkte.⁴³ Nu kan ik u verzekeren dat hij geen uitzondering was. In 1733 vertoonden de leerlingen van de Brugse *syntaxis* zelfs een stuk met de titel *Susanna*. Dat is weliswaar een bijbels spel, maar onmiskenbaar met een vrouw in de hoofdrol. In talrijke andere stukken treden vrouwelijke personages op.⁴⁴

42. Details daarover in G. DUTREMEZ, *Historia Collegii Brugensis*, [Brugge], 1971-1974 (3 delen: [I:] 1560-1629, [II:] 1630-1695 deel 1 en [III:] 1630-1695 deel 2, onuitgegeven typoscript in vier exemplaren, te consulteren te Heverlee, Archief SJ). Zie deel III, blz. 101-104, blz. 192-226 (uitgave van het programma) en 235-258.

43. Cfr. Karel PORTEMAN, "9 september 1616..."

44. Reeds in 1603-1604 deden de visitators van de *provincia germania inferior* de aanbeveling aan de generaal van de jezuïeten om het verbod op vrouwenrollen voor deze provincie op te heffen om de regels meer in overeenstemming te brengen met de praktijk, cfr. F. CLAEYS BOUUAERT, "Une visite canonique des Maisons de la Compagnie de Jésus en Belgique (1603-1604)", in *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome* 7 (1927), blz. 5-116 (o.a. blz. 104).

Tot zover dit beknopte overzicht van het Brugse, en in zekere zin ook Vlaamse jezuïetentoneel. Ik heb me bewust beperkt tot de behandeling van enkele bekende en minder bekende, boeiende en verrassende aspecten van het jezuïetentoneel. Ik hoop dat ik meteen wat nuances heb kunnen aanbrengen in het algemene beeld over het schooltoneel tijdens het ancien régime, en dat het belang van en de context waarin deze spektakels functioneerden meer duidelijkheid hebben verkregen.

Afbeelding 1. Een Gentse *Mauritius* uit 1661 (titelpagina)

‘ES WAR SEPTEMBER IN ATHEN ...’

‘Es war September in Athen ...’. Met deze woorden begint een smartlap (liefhebbers van het genre gelieve me te excuseren) waarin, als ik het goed heb, Nana Mouskouri met het nodige pathos een vakantieliefde in Athene bezingt die duurt tot het “Acropolis adieu” is. Dit jaar in september was ik ook in Athene - weliswaar met mijn vrouw en (dus) zonder een vakantieliefde te beleven - maar ik kan me nu toch al iets meer in de sfeer invoelen die door het nummer wordt opgeroepen. Dat was vooral het geval in de tweede week van mijn verblijf, die helemaal aan vakantie gewijd was. Het is een vuile stad, het is er warm en er is veel smog, maar desalniettemin heeft Athene toch mijn hart gestolen, zelfs al zijn naar mijn normen ongeveer de helft van de in de toeristische sector werkzame Grieken geboren foefelaars. Ondanks dit alles kom je toch in de ban van de grottestadsversie van Mediterraan leven, zie je hoe velen hun kostje moeizaam bij elkaar scharrelen en hoe ze, binnen de grenzen van wat hun klimaat toelaat, bepaald nijvere mensen zijn en hoe de stad zich nu al geleidelijk aan aan het klaarmaken is om in grote stijl de Olympische Spelen van 2004 te vieren. Ze hebben er zelfs een metro voor aangelegd waarbij om de meter de werken dienden stopgezet te worden wegens belangrijke archeologische vondsten. De tentoonstelling ervan is nu al uitgegroeid tot een volwassen museum. Over musea gesproken, daarvan hebben ze er meer dan een dozijn, waarvan er enkele zeer erg de moeite waard zijn. Mocht U, beste lezer, ooit de kans krijgen, aarzel dan vooral niet naast het beroemde Nationaal Archeologisch Museum ook het Benaki Museum te bezoeken. In dit laatstgenoemde vindt U een keur aan kunstvoorwerpen die de Griekse kunst illustreren, vanaf de Klassieke Periode tot de negentiende eeuw. In het bijzonder de talloze iconen zijn zeer de moeite waard.

Deze bezoeken en ervaringen dateerden dus, zoals gezegd, van de tweede helft van mijn verblijf in de Griekse hoofdstad. De week voordien was ik aanwezig op het Negende Gregorius van Nyssa Congres dat van 7 tot 12 september aan de Universiteit van Athene doorging. Het thema van het congres was “Jezus Christus in de theologie van Gregorius van Nyssa”. Meer dan vijftig lezingen werden gehouden die soms één passage uit het uitgebreide oeuvre van Gregorius - voor de classici onder de lezers: ongeveer 25 banden Budé - zeer gedetailleerd behandelden terwijl andere bijdragen een aspect van de christologie van de bisschop van Nyssa behandelden. In een aantal gevallen was de band met het congressthema mij volkomen duister maar wellicht was dit niet

zozeer te wijten aan de sprekers in kwestie dan aan de gevolgen van een veeleisend en uiterst instructief nevenprogramma.

De gastvrijheid die de congresorganisatoren ten toon spreidden was inderdaad zondermeer overweldigend. Er waren tal van officiële ontvangsten (bij de burgemeester, bij de aartsbisschop van Athene, bij de decaan van de theologische faculteit, bij de abt van het klooster van Osios Loukas, bij de bisschop van Delphi) om het even niet te hebben over de onofficiële 's avonds in de taverna's. Het was echter vooral tijdens de eerste soort ontvangsten dat we in aanraking kwamen met bibliotheken en vermits U uiteraard in de eerste plaats daarin geïnteresseerd bent, zal ik uw geduld niet langer op de proef stellen en kort iets vertellen over de drie bibliotheken die ik in Athene in het kader van het congres heb bezocht. Eerst en vooral was dat de Nationale Bibliotheek van Griekenland. Het is een gebouw in klassiek Griekse stijl (trappen, zuilen, architraaf, fries, tympan) en heeft een uiterst stemmige ontvangszaal die is zoals je je een bibliotheek en dus a fortiori een Nationale Bibliotheek, voorstelt: een lage houten lambrizing en rond om rond boekenkasten tot tegen het plafond met daarin kostbaar uitzijnde werken. Ter gelegenheid van het congres was er ook een mini-tentoonstelling rond Gregorius van Nyssa opgezet. Behalve een verzameling van beschikbare moderne literatuur en een tiental oude drukken had men uit de reserve, als pronkstuk, ook enkele handschriften gehaald en tentoongesteld. De interessantste voor mij was de Codex Atheniensis graecus 252. Deze codex uit de veertiende eeuw bevat ondermeer een tekst van Gregorius' Lofrede op Theodorus die ik vrij uitvoerig bestudeerd heb.

De bibliotheek van de theologische faculteit hebben we vrij uitvoerig bezocht. De Universiteit van Athene is met een grootscheeps project van nieuwbouw bezig: aan de rand van de stad verrijst een compleet nieuwe campus. De Faculteit Godgeleerdheid is de eerste die haar fonkelnieuwe gebouwen daar heeft kunnen betrekken. Ook de bibliotheek is dus nieuw. Men heeft er gekozen voor veel licht, kleine tafels in licht hout en een soepel uitleensysteem (4 weken voor iedereen; boete pas vanaf 6 weken). Er zijn - en daar was men erg trots op - ook 4 computers beschikbaar, zowel voor multimedia, internet als de raadpleging van de catalogus. De fichebakken waren voorzichtigheidshalve echter nog niet uit het zicht verdwenen. In totaal bezit de faculteitsbibliotheek theologie een 150.000 volumes. Het aantal tijdschriften en reeksen waarop men een abonnement heeft is niet zeer groot. Het meeste materiaal dat ik in de rekken ontwaarde was in het Grieks. Klassiekers als het *Lexikon für Theologie und Kirche*, de *Theologische Realenzyklopädie* en de *Dictionnaire de Spiritualité* waren wel aanwezig. Daarnaast deed het mijn chauvinistisch hart goed ook de volledige reeksen van het Corpus Christianorum te zien staan. Maar over het algemeen namen werken die niet in het Grieks waren slechts een beperkte plaats in.

De laatste bibliotheek die we met een kort bezoek vereerden was de zeer gespecialiseerde bibliotheek van het bisdom zelf. De diensten van aartsbisschop Christodoulos, de bisschop van Athene en heel Griekenland, hebben in hun hoofdkwartier een hele verdieping die gewijd is aan een oecumenisch studiecentrum dat zowel de betrekkingen tussen de orthodoxe kerken onderling als tussen de orthodoxie en de andere christelijke kerken bestudeert en opvolgt. Een gedeelte van deze verdieping bevat een ultramoderne congresruimte; het grootste deel van de verdieping wordt echter ingenomen door een gespecialiseerde bibliotheek met ettelijke duizenden volumes (zowel dure boeken van academische uitgeverijen als brochures en tijdschriftjes allerhande). Ik ben gewend te werken in de bibliotheek van theologie in Leuven. Iedereen die er af en toe wel eens komt, weet dat het een schitterende plek is voor studie en onderzoek. Ik zit daar iedere dag en weet er blindelings de weg. Op de duur weet je wat er is en wat niet. Het laatste is niet zeer vaak het geval en dan is er nog altijd de onvolprezen service van het Interbibliothecair Leenverkeer. Kortom, de sky is (bijna) the limit. Ik heb nu gezien hoe mijn collega's in Athene moeten werken. Het mag wat melig klinken, maar je beseft toch maar pas door dit soort bezoeken echt hoe goed je het zelf eigenlijk hebt. Er was op het congres ook iemand die docent is in Moskou. Zij zuchtte toen ze de nieuwe theologische bib van Athene zag: "O, het moet zalig zijn om hier te kunnen werken. Ze hebben hier zelfs de volledige Sources Chrétiennes". Daar moest ik toch even van slikken ... Athene mag een schitterende stad zijn en Griekenland een schitterend land maar als het voor patristiek is, geef mij dan toch maar Leuven.

Johan LEEMANS

SACERDOS VERDWIJNT¹

Sacerdos, tweemaandelijks tijdschrift voor pastoraal en verkondiging, houdt op te bestaan. Gedurende 67 jaar lag het op de werktafel van haast elke pastoor in Vlaanderen, en vaak op de lezenaar van waar de homilie werd gehouden of gelezen.

Het tijdschrift werd geboren in het memorabele jaar 1933, het jaar waarin in Duitsland het nationaal-socialisme aan de macht kwam en in Rome het vierentwintigste heilig jaar werd gevierd, mede om een dam op te werpen tegen de opkomende dictatoriale regimes. Het nieuwe tijdschrift begon onder de veelbelovende titel: “De eisen van de hedendaagse zielzorg”. De (later) gerenommeerde kerkhistoricus, pater Lucianus Ceysens ofm, schreef: “In talrijke boeken en tijdschriften... heeft men de moderne geloofsafval bejammerd, de totale godsdienstige en culturele omwenteling der maatschappij afgemaald en onveranderlijk klonk het besluit: Onze zielzorg is onmachtig omdat ze gebleven is wat ze was sinds honderd jaar...”. Woorden van zeventig jaar geleden!

De paters franciscanen geloofden in de toekomst. Ze beschikten over een ploeg van bekwame medewerkers die in staat waren met kennis van zaken en op een verstaanbare manier te schrijven over actuele en moeilijke onderwerpen uit de theologie en de pastoraal.

De leider van de equipe, de eerste hoofdredacteur, was pater dr. Norbert Broeckaert ofm. Hij redigeerde *Sacerdos* gedurende eenendertig jaargangen (1933-1963) en slaagde erin het tijdschrift zonder onderbreking door de moeilijke oorlogsjaren te loodsen. Hij werd opgevolgd door de jong gestorven pater Adiel de Meyer ofm (1964-1974). Na hem kwam pater Roger Devleeschouwer (1974-1986). Toen die provinciaal-overste werd bij de Minderbroeders, volgde pater André Jansen, de huidige hoofdredacteur, hem op (1986-2000).

In de loop der jaren werd de ondertitel van het blad lichtjes aangepast. Het “tijdschrift voor predikatie en zielzorg” werd omgedoopt tot “tijdschrift voor pastoraal en verkondiging”. Maar dat was dan ook de enige verandering die het blad onderging - naast de prijs: de eerste jaargang kostte 35 F. Bij het terugbladeren in de oude jaargangen is het verrassend te constateren hoe ‘modern’ die eerste bijdragen klinken.

1. Overgenomen uit VBS-Informatie 31(2000)4, p. 112-113.

Vanaf het begin ruimde *Sacerdos* een groot aantal bladzijden in voor de zondagspreek. Men bracht gesneden brood voor de predikant. Na Vaticanum II met zijn vernieuwde liturgie koos men vanaf 1968-1969 resoluut voor een bijbelse aanpak. Week na week vond de predikant, naast de vertrouwde preek, een “exegetisch commentaar” op de schriftlezingen van de zondag. Praktisch alle Vlaamse exegeten werden daartoe als gastarbeider ingehuurd. Bijna vijftien jaar is men daarmee doorgedaan (tot 1982-1983). Zo werd *Sacerdos* een goudmijn van bijbelse navorming voor priesters en predikanten. Het was een gelukkig initiatief van de toenmalige hoofdredacteur, Roger Devleeschouwer, de exegetische commentaren te laten herwerken, te bundelen en ze als boek uit te geven. Dat resulteerde in de tiendelige reeks *Dichtbij is uw woord. Exegetisch commentaar bij...*, gepubliceerd tussen 1982 en 1991, een betrouwbaar en toegankelijk hulpmiddel voor wie de zondagslezingen wil verstaan. De reeks kende een groot succes, beleefde enkele herdrukken maar is nu jammer genoeg uitverkocht.

Maar *Sacerdos* was méér dan exegese en bijbelse homilieën. De hoofdbrok van elke aflevering bestond uit enkele pastoraal-theologische artikelen hetzij van eigen bodem hetzij vertaald uit buitenlandse periodieken. Altijd van hoog niveau en toegankelijk voor niet-specialisten. Dank zij deze artikelen was de lezer in staat de ontwikkelingen in theologie en pastoraal te blijven volgen. Het spuurwerk naar degelijke bijdragen was de niet-aflatende zorg van de hoofdredacteur, geassisteerd door enkele confraters die het vertaalwerk op zich namen.

Door de exegetische commentaren en de publicatie van *Dichtbij is uw woord* groeide de samenwerking met de Vlaamse Bijbelstichting. Van 1972 tot 1995 was professor Johan Lust, toenmalig directeur van de Vlaamse Bijbelstichting, lid van de redactie; van 1995 tot 2000 werd hij opgevolgd door ondergetekende. Daarnaast werden ook een paar andere niet-franciscanen in de redactie opgenomen: Robrecht Michiels (1970-2000) en Johan De Tavernier (1988-2000).

Maar *Sacerdos* was en bleef het blad van de Vlaamse franciscanen. Zij verzorgden de administratie, bepaalden het beleid, zorgden voor de nodige medewerkers en droegen de financiële verantwoordelijkheid. De rol en de betekenis van dit tijdschrift voor de Vlaamse priesters kunnen moeilijk overschat worden. Wij zijn de Minderbroeders-franciscanen dan ook bijzonder dankbaar voor die jarenlange dienst, zij het ook met weemoed omdat door het verdwijnen van *Sacerdos* de kale plekken in het landschap van de religieuze tijdschriften weer wat groter zijn geworden: na *Getuigenis*, *De nieuwe boodschap*, *Ons geestelijk leven*, *Pastor bonus / Pastorale begeleiding...*

F. VAN SEGBROECK

ASPECTEN VAN DE INTELLECTUELE MIGRATIE IN EUROPA
TIJDENS DE 16E EEUW: DRUKKERS EN UITGEVERS
TE PARIJS, GENÈVE EN IN DE NEDERLANDEN
Colloquium Centrum voor Europese Cultuur – 9 juni 2000

De boekdrukkunst heeft ongetwijfeld een grote rol gespeeld bij de ontwikkeling van de Moderne Tijden en het Humanisme, een periode gekenmerkt door de beweeglijkheid van mens en geest.

Deze beweeglijkheid was niet enkel een figuurlijk fenomeen, maar kende een daadwerkelijke geografische impact op Europese schaal, door de bijna onbeperkte mogelijkheden die de boekdrukkunst bood bij de verspreiding van nieuwe kennis. Van bij het prille begin omstreeks 1455 in de omgeving van Mainz reisden drukkers met hun drukpers en gezellen rond van stad tot stad. Later vestigden ze zich in grote centra zoals Bazel, Rome, Venetië en Parijs en vele andere plaatsen, gelokt door de universiteiten, de intellectuele autoriteit van paus of bisschoppen, de financiële attractiviteit van bepaalde handelscentra of de *curiosa* die er waren uit nieuw ontdekte gebieden. Waar vroeger handschriften gemaakt werden in kloosters, in kerkkapittels of aan koninklijke hoven, kwam er nu een klasse van drukkers, uitgevers en boekverkopers op in de steden. De macht over informatie en kennis werd gedemocratiseerd.

De migratie betrof niet alleen mensen en materieel, maar ook de druktechniek, de vormgeving der letters, versiering en verluchting, en natuurlijk ook de boeken zelf met hun inhoud, de intellectuele producten en soms ook berichtgeving uit het land van herkomst en vice versa. Uiteindelijk werden drukkers en uitgevers zelf een attractiepool voor intellectuelen en niet zelden verzamelden zij topgeleerden en kunstenaars rond zich, wiens werken zij uitgaven en distribueerden over heel Europa. Hiervan was trouwens Christoffel Plantin te Antwerpen een bijzonder goed voorbeeld.

Het colloquium, ingericht door het Centrum voor Europese Cultuur, een commissie van de *Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten*, behandelde de relaties tussen Parijs, Genève en de Nederlanden op het vlak van de boekdrukkunst. Het hadden ook de Lage Landen en Venetië (Martens, Bomberghen) kunnen zijn, of de Lage Landen en Bazel (Erasmus). In Parijs was de “Vlaamse” aanwezigheid, met Jodocus Badius, Christiaan en Andreas Wechel, Jean Loys Tiletanus en andere wel zeer nadrukkelijk en het Calvinistische centrum Genève werd voor de Nederlanden steeds belangrijker

naarmate *Germania Inferior* steeds sterker in de greep kwam van het protestantisme.

Elisabeth Armstrong (Oxford University), Annie Charon (Ecole des chartes, Paris) en Geneviève Guillemot (Bibliothèque Nationale de France) hebben aangetoond hoe Vlaamse drukkers als Josse Badius van Asse en Chrétien Wechel van Herentals en later zijn neef André Wechel zich geïntegreerd hebben in de Parijse intellectuele wereld. Badius was er werkzaam van 1503 tot 1535, periode waarin in Frankrijk geleidelijk aan het gebruik van privileges in voege kwam. Drukkers kregen van verscheidene gezagsdragers, als universiteit, parlement, koninklijke kanselarij, het privilege om te drukken. Van dergelijke privileges heeft Badius gebruik gemaakt om zich als drukker uit het “Noorden” perfect te integreren in het Franse Koninkrijk. Het drukkersprivilege, aanvankelijk een middel van bescherming en publiciteit voor drukkers en uitgevers, een soort patent, werd echter al vlug ook gehanteerd door de overheid als een machtinstrument. Zonder privilege van de koning mocht men niet publiceren. En ook de kerk kwam al vlug op de proppen met een controlesysteem: de *approbatio*. Zo probeerden staat en kerk de macht over informatie en kennis te recupereren.

De Wechels behoorden tussen 1526 en 1572 tot de grootste Parijse boekhandelaars. Zij publiceerden vooral taalkundige werken van Hebreeuws, Gieks en Latijn (Chrétien Wechel, geboren in 1495, had gestudeerd in Leuven) en humanistische werken, maar ook werken van recht en geneeskunde. Zij namen ook regelmatig deel aan de boekenbeurzen van Frankfurt en werden dikwijls geciteerd in correspondenties van humanisten en van studenten en reizigers die in Parijs vertoefden of voorbijkwamen. Zij steunden ook de reformatie. Daarom moest André Wechel, na de dood van Chrétien in 1553, ook vluchten uit Parijs in 1562. In 1563 was hij er terug, maar werd gevangen genomen. Uiteindelijk trok hij naar Frankfurt, waar hij stierf in 1581.

Hendrik Vervliet (Universiteit Antwerpen) toonde aan hoe de Nederlanden in de zestiende eeuw inzake letterontwerp constant beïnvloed werden door Parijs. Deze transfer van techniek manifesteerde zich in verschillende patronen, n.l. via export, b.v. van Franse gotieken als de *textura* en *bastarda* en later van de Garamont-romeinen; via emigratie, b.v. van François Guyot (†1570) en via tijdelijke emigratie, b.v. van Robert Granjon (1563-1569) in de Nederlanden.

Jean-François Gilmont heeft enkele aspecten van de intellectuele migratie uit de Nederlanden naar Genève toegelicht. De voornaamste boekhandelaars en drukkers, afkomstig uit Artois en Vlaanderen, o.a. Jean Crespin (Arras), Nicolas Barbier (Artois), Antoinette en Jérôme Commelin (Douai), hebben de stiel in

Genève geleerd. In hun geboortestreek hadden ze handel leren drijven en ze hadden ook een degelijke kennis van verschillende talen (Frans, Vlaams, Duits, Latijn), die hun internationale relaties vergemakkelijkten. Aangetrokken door de reformatie van Calvin zijn ze naar Genève getrokken, waar ze al vlug commerciële mogelijkheden zagen in de boekenmarkt.

Andrew Pettegree (University of St-Andrews, Scotland) sprak over de penetratie van calvinistische werken in de Nederlanden, zich baserend op de resultaten van het St Andrews Sixteenth Century French Religious Book project, dat een databank heeft aangelegd van ongeveer 20.000 Franse 16de-eeuwse edities over religieuze en politieke thema's. Een opvallende constatacie was het relatief grote aantal herdrukken of Vlaamse vertalingen van werken van Franse katholieke theologen in de eerste jaren van de anti-calvinistische polemiek (1559-1568). Maar de conclusie dat de Vlaamse katholieke kerk te zwak was om te reageren lijkt me voorbarig. Er waren immers heel wat Vlaamse theologen, zoals Hesselius, Lensaeus en Garetius, die polemiseerden met de protestanten, maar ze schreven in het Latijn.

Tenslotte heeft Marc Jacobs (Vlaams Centrum voor Volkscultuur) getracht vanuit sociologische modellen (cf. o.a. Bruno Latour) een aantal paratextuele fenomenen van de boekproductie in de 15de en 16de eeuw te ontleden. Vooral titelpagina en drukkersadres zijn een belangrijke ontwikkelingsfactor in de migratie en stabilisatie van de boekdrukkunst.

Het colloquium was heel interessant en bereikte een zeer degelijk niveau, maar met zeven voordrachten op één dag was er wellicht van het goede te veel en ontbraken tijd en koffiepauzes voor contacten en discussies.

Frans GISTELINCK

VERSLAG VAN DE LENTEVERGADERING
BRUGGE — 29 MAART 2000 (AV 70)

KRIS VAN DE CASTEELE

Op woensdag 29 maart 2000 was de V.R.B. voor haar lentevergadering, tevens viering van haar 35-jarig bestaan, te gast in het Grootseminarie te Brugge. Er waren 31 deelnemers aanwezig, terwijl 20 leden zich verontschuldigden. De zusterverenigingen werden vertegenwoordigd door dr. André Geuns (BETH), H.-J. Schmalohr (AKThB) en Penelope R. Hall (ABTAPL).

De voorzitter E. D'hondt opende de vergadering om 11 u en verwelkomde de aanwezigen, in het bijzonder de vertegenwoordigers van de zusterverenigingen, de heer Andreas J. Beck, de nieuwe bibliothecaris van het Bijbelinstituut België (Heverlee) en de heer Gijs Jacobs (Tilburg), die zich ook aanmeldde als lid van de V.R.B. Hij bracht in herinnering dat de V.R.B. reeds eerder in Brugge te gast mocht zijn, nl. bij de 4e AV op 8 maart 1967. Toen bracht J. Andriessen 'Enige beschouwingen over het oude boek' ten berde, wat ook de spreker op deze bijeenkomst zou doen. Hierop verleende hij het woord aan Goran Proot, die ons vergastte op een boeiende en didactisch verzorgde voordracht over *'Het Brugs jezuïetentoneel in de zeventiende en achttiende eeuw'*, waarvan U de tekst in het begin van dit nummer aantreft. Hierna was het woord aan dr. André Geuns, voorzitter van BETH (*Bibliothèques européennes de théologie*, de nieuwe naam van de vroegere *Conseil international des associations de bibliothèques théologie*), die ons de evolutie schetste van de internationale samenwerking tussen de verenigingen van theologische bibliotheken. Hij sprak ook zijn dank uit voor wat de V.R.B. voor de Conseil betekend heeft en nog betekent: i.c. zijn voorganger als voorzitter H. Morlion, vice-voorzitter E. D'hondt, en publicaties zoals de Gids voor theologische bibliotheken en de Clavis. Hij dankte ook de leden voor hun financiële steun aan het project ETHERELLI.

Hierna werden wij uitgenodigd voor een aperitief samen met de professoren van het huis waarbij de president van het seminarie Eric Vanden Berghe ons welkom heette, waarna ons een voortreffelijk middagmaal in een uitzonderlijk decor werd aangeboden.

Na de middag gingen we over tot het huishoudelijk gedeelte van de vergadering. Vooreerst was er de verkiezing van een bestuurslid: het mandaat van Frans Hendrickx was verstreken. Hij stelde zich opnieuw kandidaat en werd bij handgeklap voor een nieuwe termijn verkozen. De secretaris stelde het financieel verslag over het werkjaar 1999 voor:

FINANCIEEL VERSLAG 1999*INKOMSTEN*

Lidgelden	44.600 F
Steunactie BETH/ETHERELI	18.000 F
Overname stock V.R.B.-Informatie	4.300 F
BTJ; reclame V.R.B.-Informatie	5.000 F
Intresten 1999	1.936 F
	<hr/>
	73.836 F

UITGAVEN

Beheersvergoeding KBC	213 F
Acco: V.R.B.-Informatie (1998, 2)	17.820 F
Secretariaat	7.424 F
Bibl. nederl. theol. werken	6.900 F
Steunactie BETH/ETHERELI	18.000 F
Lidgeld BETH	4.200 F
Deelname jaarvergadering BETH	2.920 F
	<hr/>
	57.477 F
Aankoop KBC Equisafe	41.550 F
	<hr/>
	99.027 F

BALANS

	in kas 8.1.99		in kas 3.1.00
PCR	212 F		512 F
KBC	3.377 F		17.500 F
Depositorek.	110.559 F		70.945 F
	<hr/>		<hr/>
	114.148 F		88.957 F
Inkomsten 73.836 F		Uitgaven	99.027 F
	<hr/>		<hr/>
	187.984 F		187.984 F

Hierna volgden nog enkele mededelingen. Goran Proot en Joost Depuydt stelden het project STCV (Short Title Catalogue Vlaanderen) voor. Carine Dujardin belichtte de lopende tentoonstelling in het KADOC: 'Zingt jubilate! Liturgica uit de KADOC-bibliotheek'; hieraan wordt ook een studiedag 'Liturgie en bibliotheek' gekoppeld. De voorzitter berichtte dat LIBIS werkt aan een handleiding voor het catalogiseren van oude drukken. Hij stelde ook voor om in de vakantieperiode een daguitstap naar Maria Laach te organiseren. Bij rondvraag bleken er 17 geïnteresseerden te zijn. Ten slotte vermeldde Peter D'Haese nog de tentoonstelling van psalters uit de collectie van Gert-Jan Buntink in de Abdij van Male.

Hierna bezochten we de bibliotheek, en stelde archivaris en kerkhistoricus Kurt Priem ons enkele handschriften uit de bibliotheekcollectie voor. Hier vervoegde ook prof. Sabbe ons gezelschap. Verder maakten we kennis met de gebouwen en de geschiedenis van het seminarie tijdens een boeiende rondleiding door Eric Vanden Berghe. Hierna konden wij bij een kopje koffie nog even napraten en afscheid nemen. Ons rest nog de seminariegemeenschap, en in het bijzonder de bibliothecaris Carmino Bohez, te danken voor het gastvrije onthaal.

VERSLAG VAN DE HERFSTVERGADERING
BRUSSEL — 18 OKTOBER 2000 (AV 71)

KRIS VAN DE CASTEELE

Op woensdag 18 oktober 2000 was de V.R.B. voor haar herfstvergadering te gast in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Er waren 20 deelnemers aanwezig, een opkomst die lager lag dan gewoonlijk, wellicht ook omdat tegelijkertijd het Liturgisch Congres plaatsvond; 28 leden verontschuldigde zich. De zusterverenigingen werden vertegenwoordigd door Johan Van Wyngaerden (VTB) en H.J. Schmalor (AKThB); wij ontvingen verontschuldiging van dr. Michael Embach (AKThB) en dr. A.J. Geuns (BETH), en van Gijs Jacobs (Tilburg).

Vanaf 10 u werden wij verwacht, en na enig speuren vonden wij ook het zaaltje bezijden het Rijksarchief waar wij werden ontvangen door de Algemeen Rijksarchivaris, dr. E. Persoons. Na de koffie begaven wij ons naar de conferentiezaal waar de Algemeen Rijksarchivaris ons een boeiend beeld schetste van de werking van het Rijksarchief. Hieruit vermelden we slechts enkele gegevens.¹

Het Rijksarchief behoort tot de 20 federale wetenschappelijke instellingen, en is daarvan één van de tien die afhangen van de diensten van de eerste minister. Het beschikt over beheersautonomie, d.w.z. een dotatie en eigen inkomsten. Het Rijksarchief bestaat 205 jaar; zijn taak werd bij wet geregeld (wetten uit de Franse tijd (1796), wet van 1955). Het omvat de politieke archieven, archieven van openbare besturen en instellingen, en privé archieven van nationaal belang. In de Franse tijd werden de kloosterorden afgeschaft; bepaalde kloosterorden werden erkend en vallen als openbare instellingen onder de archiefwet van 1955. De kloosterstudies die worden ondernomen betreffen deze orden die onder de archiefwet vallen. In de hoofdplaatsen van de provincies werden afdelingen van het Rijksarchief opgericht. In totaal beschikt het Algemeen Rijksarchief over 200 km archieven. Nuttig om weten is dat documenten die onder de archiefwet vallen tot het openbaar domein blijven behoren en niet op termijn verjaren, zoals in sommige omliggende landen.

Het Algemeen Rijksarchief bouwt ook een gespecialiseerde bibliotheek uit over archiefkunde en over de geschiedenis van België, met uitzondering van de

1. Informatie over het Algemeen Rijksarchief vindt U op de website: arch.arch.be, waaronder ook een rubriek *Monastica on-line*

wereldoorlogen (daarvoor zorgen andere instellingen). De bibliotheek omvat 160.000 banden, waarvan een 5 à 6000 kostbare werken.

Hierna ging de voorzitter E. D'hondt over tot het huishoudelijk gedeelte. Hij dankte de Algemeen Rijksarchivaris voor het gastvrij onthaal en verwelkomde de aanwezigen, en in het bijzonder ook een nieuw lid, nl. Erik Meganck van het Vormingscentrum Guislain van de Broeders van Liefde te Gent. Vanuit onze bibliotheeksector waren er volgende mededelingen:

- het klooster van de Missionarissen van het H. Hart te Bree werd gesloten
- de bibliotheek van de Salvatorianen te Heverlee werd opgeheven
- de Mariale bibliotheek van de Montfortanen te Leuven wordt gecatalogiseerd in LIBIS, en zal op termijn naar de Bibliotheek Godgeleerdheid worden overgebracht
- de bibliotheek van EUNTES (Missionarissen van Scheut) wordt volgend jaar overgebracht naar de Bibliotheek Godgeleerdheid
- in Leuven zal het nieuwe systeem Amicus in 2001 van start gaan

Verder bracht de voorzitter verslag uit van de bijeenkomst van BETH te York. Er waren 20 à 25 deelnemers, meer en meer ook vertegenwoordigers van speciale of grote theologische bibliotheken die als geassocieerd lid deelnemen zoals BNUS (Strasbourg), Tilburg, Tübingen, Lausanne, Johannes a Lasco-bibliotheek (Emden), CIB (Maredsous), Wereldraad van Kerken, KADOC, Deutsche Bibliothek. Er waren contacten met vertegenwoordigers van de Australische vereniging en van de ATLA en een bezoek aan de afdeling van de British Library Document Supply Center te Boston Spa. Dennis A. Norlin van de ATLA stelde er een nieuw project voor: ATLAS (S=serials): een website website met een 50-tal full-text tijdschriften op gebied van theologie, voor de periode van de laatste 50 jaar. Er werd een website gecreëerd: www.theo.kuleuven.ac.be/beth, waaronder ook de gegevens van de V.R.B. te vinden zijn. De voorzitter deed een oproep om deze te gaan bekijken en commentaar, aanvullingen en verbeteringen te leveren.

Verder waren er van ZID (Zeitschrifteninhalstdienst Theologie, Tübingen) folders en een demonstratie CD-rom beschikbaar.

Er volgde nog een oproep om artikels (ook korte mededelingen) voor de V.R.B.-Informatie in te zenden. Op vraag naar mogelijke vergaderplaatsen voor de toekomst, kwamen volgende voorstellen: Bonheiden, Westmalle, Seminarie Hasselt, Maastricht. De mogelijkheden zullen onderzocht worden. Wat betreft de vroeger voorgestelde uitstap naar Maria Laach: er kwam nog geen antwoord op onze vraag.

Hierna nam de Algemeen Rijksarchivaris ons mee voor een bezoek, voornamelijk aan de bibliotheek en aan de drukkerij, waar juist gewerkt werd aan de '*Prosopographia Iesuitica Belgica Antiqua*'.

Voor het middagmaal begaven wij ons dan naar het restaurant van de Koninklijke Bibliotheek, waarna wij ook de gelegenheid te baat namen om er de tentoonstelling t.g.v. Brussel culturele hoofdstad te bekijken.

Hierna keerden wij terug naar het Algemeen Rijksarchief waar wij werden ontvangen door de heer Jerome Machiels voor een bezoek aan de door hem opgebouwde tentoonstelling: *Van openbare naar religieuze bibliotheek*, waarvan wij een exemplaar van de catalogus ontvingen. Om 16 u werd deze bijeenkomst gesloten. Wij danken de heer Algemeen Rijksarchivaris dr. E. Persoons en zijn medewerkers, in het bijzonder de heer J. Machiels, voor de organisatie van deze boeiende vergadering.

MEDEDELINGEN

1. Uit de vereniging

1.1. Bestuur

Het bestuur vergaderde op woensdag 24 mei 2000 te Leuven (BV 97). De aandacht ging er vooral naar de voorbereiding van de herfstvergadering, de uitstap naar Maria Laach, de V.R.B.-Informatie, de contacten met de zusterverenigingen en de jaarvergadering van BETH.

Het bestuur vergaderde op woensdag 13 december 2000 te Antwerpen (BV 98). De aandacht ging er vooral naar de evaluatie van de herfstvergadering, de voorbereiding van de lentevergadering 2001, V.R.B.-Informatie, BETH en de zusterverenigingen.

1.2. Leden

Nieuwe adressen:

- Peter D'Haese, Groot Begijnhof 52, 9040 Sint-Amandsberg
- De secretaris, Kris Van de Castele, vraagt voortaan alle briefwisseling te zenden op het adres van het seminarie: Groenenborgerlaan 149, 2020 Antwerpen (niet meer op zijn vroeger privé-adres).

Andreas J. Beck is de nieuwe bibliothecaris van het Bijbelinstituut België/Evangelische Theologische Faculteit, St. Jansbergsesteenweg 97, 3001 Leuven-Heverlee, tel: 016.20.08.95, fax: 016.20.09.43, e-mail: etf@glo.be.

Rechtstreeks telefoonnummer Herwig Ooms: 011.70.57.39.

Roger Matthys van FIAT (Ertvelde) heeft ontslag genomen.

Nieuw lid: Erik Meganck, Documentatiecentrum Vormingsdienst Guislain, Jozef Guislainstraat 43, 9000 Gent, tel.: 09.216.35.32, e-mail: erik.meganck@fracarita.org.

2. Nieuws uit andere verenigingen¹

2.1. Association of British Theological and Philosophical Libraries

We ontvingen volgende afleveringen van het *Bulletin*:

7(1999)1 (March): hierin o.a.: Marion SMITH, *Antigone public library and archives, Montpellier, France* (p. 4-6); André GEUNS, "What shall we do with the Conseil?" (p. 7-10); David SUTTON, *The copyright detectives* (p. 11-16).

7(2000)2 (June): hierin o.a.: *Visit to the British Library, St. Pancras* (p. 5-7), gevolgd door het verslag van de 2000 *Annual general and spring meetings* (p. 7-8); Alan F. JESSON, *The impact of the word on the world* (p. 9-11); Meline NIELSEN, *The Mingana Collection* (p. 11-14), een collectie van Syrische en Arabische manuscripten van Selly Oak Colleges in Birmingham.

7(2000)3 (November): hierin o.a.: *Report of the 29th General Assembly of BETH and the ABTAPL Annual Conference 2000* (p. 6-11); Chris BELDAN, *A North American attendee's reflection on the BETH/ABTAPL York Conference* (p. 12-13); André GEUNS, *From ecclesiastical to theological libraries: how religious libraries cope with diversity in Europe* (p. 13-22); *The Protestant University in the Congo* (p. 23-24); Thomas RIPLINGER, *Information and documentation in theology and religious studies in Tübingen* (p. 25-28); Eileen CRAWFORD, *Technical services website for theology and religion* (p. 28-29); Penelope R. HALL, *Report of the American Theological Library Association annual conference, Berkeley, 21st - 24th June 2000* (p. 30); Graham P. CORNISH, *Library Association president's reception* (p. 31-32).

2.2. Australian and New Zealand Theological Library Association

We ontvingen volgende afleveringen van de *Newsletter*:

1999, Nr. 38 (August): *Oral, print & digital cultures: bound together in theological libraries: proceedings of the 14th annual conference of ANZTLA*, met o.a. Marion MADDOX, *Cross-cultural challenges and choices of using information and knowledge in the past, present, future; or, what is truth?* (p. 6-13); Judith BRIGHT, *Preservation or access: the Kinder Library's New Zealand and Pacific collection* (p. 15-17); Kit SMITH, *Preservation issues: the Veech Library church music collection* (p. 18-26); Janine TAN, *Keeping up-to-date: is there life after (theological) libraries* (p. 27-30); Philip HARVEY, *Vaunted, variable, vexatious; verified: subfield \$v - religious aspects* (p. 31-33); Michael TRAINOR, *The theological librarian as mediator of religious meaning: insights from the ancient world* (p.34-39).

1. Wie belangstelling heeft voor één van de vermelde artikels, kan een kopie aanvragen bij de secretaris.

1999, Nr. 39 (December): *Oral, print & digital cultures: bound together in theological libraries: proceedings Part 2* met o.a. Judith BRIGHT, *Reference tools: the essential texts* (p. 2-6); Tony MCCUMSTIE, *Budgeting for reference material* (p. 7-9); Irene DOSKATSCH, *Information literacy: intellectual scaffolding for the information society* (p. 10-13); Ian COOK, *Artlab Australia* (p. 15-17); Rhonda BARRY, *Reference resources 1999* (p. 18-24); Rita ENGLAND, *Ministering Asian faith and wisdom: theological libraries in Asia* (p. 25-26); Rita & John ENGLAND, *The tradition in which we stand: history of Asian christian libraries* (p. 27-34).

2000, Nr. 40 (April): hierin o.a.: Margaret ZARIFEH, *Libraries of the ancient world* (p. 3-11); Philip HARVEY, *Library closures and ANZTLA's responsibility of care* (p. 12-13); Helen GREENWOOD, *ANZTLA Statistics 1998* (p. 15-32).

2.3. American Theological Library Association

De ATLA houdt haar jaarvergadering 2000 te Berkeley, California, van 21-24 juni; het thema is: *Embrace the diversity: international theological librarianship*.

We ontvingen ook: *Annual report: September 1, 1998 - August 31, 1999*, prepared by Dennis A. Norlin, 35p, en *Annual report, september 1, 1999 - August 31, 2000*.

GEZIN, PASTORAAL EN SAMENLEVING

IDGP

De Interdiocesane Dienst voor Gezinspastoraal wil vanuit een christelijk geïnspireerde levensvisie begeleiding en ondersteuning geven ter bevordering van pastoraal en sociaal-cultureel werk in verband met huwelijk, gezinsleven, relatievorming en seksualiteit.

IDGP coördineert en ondersteunt de diocesane, vicariale werkingen i.v.m. gezinspastoraal én bouwt tevens contacten uit met gezinspastorale initiatieven die buiten de bovengenoemde werkingen actief zijn.

Documentatiecentrum

U bent op zoek naar actuele informatie rond *gezin en arbeid, relationele en seksuele opvoeding, gezinspastoraal, palliatieve zorgen, samenlevingsvormen, echtscheidingsbemiddeling, vrouwenvraagstukken...* ?

De bibliotheek van de Interdiocesane Dienst voor Gezinspastoraal biedt een ruim aanbod van zowel binnen- als buitenlandse boeken en tijdschriften en is dagelijks vrij toegankelijk voor alle geïnteresseerden.

Rondom Gezin

Rondom Gezin is het driemaandelijks tijdschrift van de Interdiocesane Dienst voor Gezinspastoraal. In deze publicatie verschijnen artikels en persoonlijke getuigenissen over *huwelijk, relatievorming, gezinsplanning, geloofsopvoeding, echtscheiding, nieuw-samengestelde gezinnen...*

Naast de teksten besteden wij ook veel aandacht aan boekrecensies en bibliografische overzichten van tijdschriftartikels uit ons documentatiecentrum.

Voor meer informatie over de bibliotheek, ons tijdschrift 'Rondom Gezin' of onze werking :

Interdiocesane Dienst voor Gezinspastoraal

Reep 1

9000 Gent

Tel : 09/267.22.46

Fax : 09/267.22.42

Openingsuren : maandag-vrijdag :8.30u.-12.30u. en 13.00u.-17.00u.

LITERATUURSIGNALERING EN -BESPREKING

Charue, Andre-Marie / Declerck, Leo (ed) / Soetens, Claude (ed) / Troisfontaines, Claude (andere), *Carnets conciliaires de l'evêque de Namur A.-M. Charue* (Cahiers de la Revue theologique de Louvain, 32), Publications de la Faculte de Theologie Louvain-la-Neuve, 2000, 376 p., ISBN 90-429-0977-3

Onder auspiciën van het Centre Lumen Gentium wordt door Brugs kanunnik Leo Declerck in samenwerking met de UCL en gebruik makend van het Archief Vaticanum II in de bibliotheek van de faculteit Godgeleerdheid van de K.U.Leuven, gewerkt aan een uitgave van het conciliaire dagboek van wijlen Mgr. Charue, bisschop van Namen.

Om de in het dagboek genoemde personen en gebeurtenissen te identificeren en in hun respectieve contexten te plaatsen, werd een uitgebreid notenapparaat aan de tekst toegevoegd. Dat zulks niet altijd van het spreekwoordelijke leien dakje loopt, vermag volgend voorbeeld misschien te illustreren.

Bij de beschrijving van het ecclesiologische debat over de verhouding van het bisschoppelijk gezag ten overstaan van het pauselijke, maakt Mgr. Charue melding van een lichte aanvaring die hij had met de Nederlandse pater Tromp s.j., en wel omtrent de afbakening van de bestuurlijke *potestas* die bisschoppen bij hun wijding ontvangen. Charue verwees in de loop van de discussie naar een symposium onder leiding van kardinaal Ottaviani, waarin gesteld werd dat een bisschop – dus ook de paus, zo redeneerde Charue – pas zijn aan het ambt verbonden gezag ontleent ná voltrekking van de bisschopswijding en niet door verkiezing en bevestiging door de paus. Tromp, eertijds medeverantwoordelijk voor de ontwikkeling van het ecclesiologische gedachtengoed in de encycliek *Mystici Corporis Christi* (29 juni 1943), was het hier niet mee eens en merkte op dat Pius XII in een toespraak nochtans gesteld had dat *zelfs een leek die tot de pauselijke waardigheid zou worden geroepen, nog vóór het ontvangen van de wijding en reeds vanaf zijn keuze over de volle onfeilbaarheid beschikt*.

Vraag is dus: om welke toespraak van Pius XII gaat het hier? Noch Tromp, noch Charue, die kennelijk van de inhoud ervan op de hoogte was, geven enige aanwijzing wanneer en tot wie deze redevoering gehouden werd.

Pius XII nu had gedurende zijn pontificaat (1939-1958) geen gelegenheid onbenut gelaten om zich tot de *Catholica* te richten, hetgeen geresulteerd heeft in een oeuvre dat in vertaling alleen al welgeteld twintig boekdelen beslaat, helaas niet of nauwelijks van degelijke indices voorzien. Hoewel de thematiek van hoger genoemd fragment redelijk duidelijk is afgebakend en hoewel ook de encycliek *Mystici Corporis Christi* een datering *ante quem* oplevert, blijven tal van

mogelijkheden én ongeveer zestien jaargangen aan na te zoeken teksten van deze pontifex over. Waar dus te beginnen?

Wellicht niet dadelijk verwacht, maar de historiografie van hogergenoemd Concilie heeft hier een meer eenvoudige en alleszins minder tijdrovende oplossing aangedragen. Wie enigszins bekend is met de werkwijze van de zogenaamde *Commissio Praeparatoria* weet dat deze nog vóór aanvang van het Concilie teksten en schemata heeft samengesteld waarover later tijdens het Concilie gediscussieerd en gestemd zou worden. Hierbij werden -naar goed Romeinse traditie- de bijbelse en traditionele autoriteiten waarop de teksten gebaseerd waren in voetnoot weergegeven. Onder 'traditionele autoriteiten' dienen ook pauselijke uitspraken te worden verstaan. Wanneer men vaststelt dat de auteurs van het praeparatoire schema *De Ecclesia* dicht bij het standpunt van Pius XII aanleunden, is het wellicht niet geheel onverwacht hier een verwijzing aan te treffen naar de door Tromp aangehaalde tekst. En inderdaad, in het tweede hoofdstuk van het schema *De Ecclesia*, getiteld *De Episcopatu*, wordt onder andere naar een redevoering van Pius XII verwezen waar deze over geschetste problematiek gesproken heeft. En wel op 5 oktober 1957, wanneer Pius XII de door Tromp in de discussie met Charue gebruikte woorden heeft gericht tot de deelnemers van het Tweede Wereldcongres van het Lekenapostolaat, dan gehouden te Rome¹.

Bij de conciliaire vaders viel het eerste schema *De Ecclesia* overigens niet in goede aarde, hetgeen uiteindelijk tot een compleet herwerkte tekst heeft geleid, mede dankzij inspanningen van onder andere Mgr. Charue.

D. CLAES

1. Zie hiervoor : *Acta Apostolica Sedis* 49(1957), p. 924.

Website tijdschrift Augustiniana

Het Augustijns Historisch Instituut wil niet alleen kwaliteitsvol drukwerk publiceren onder de vorm van boeken en tijdschriften, maar kiest in deze 21ste eeuw eveneens voor een aanbod via de nieuwste media, in casu het internet. Dit wereldwijde netwerk is bij uitstek geschikt voor een mondiale verspreiding van bibliografisch materiaal onder de vorm van een on-line databank.

De redactieraad van het tijdschrift *Augustiniana*, gesteund door de Federatieraad van Noord-West-Europa, gaf daarom opdracht aan Bernard Bruning o.s.a. en Bart Tossyn om een nieuw project op basis van het werk van de Nederlandse augustijn Alberic De Meijer o.s.a. gestalte te geven. Het resultaat van dit monnikenwerk is sinds enkele weken beschikbaar voor het brede publiek.

Op het adres <http://www.augustiniana.org/> vindt u de geactualiseerde versie van alle edities van de *Bibliographie Historique de l'Ordre de Saint-Augustin* van de voorbije decennia, aangevuld met nieuw bibliografisch materiaal dat nog niet eerder onder boekvorm in het tijdschrift is verschenen. Al deze literatuurlijsten over de geschiedenis van onze orde bevatten informatie met betrekking tot de Augustijnen en de Augustinessen en over de plaatsen waar deze mensen geleefd, gewoond of gewerkt hebben.

Langs deze weg kunnen de historische gegevens voortaan snel geactualiseerd worden met nieuwe elementen uit het wetenschappelijk onderzoek. U hoeft echter helemaal geen computerspecialist te zijn om met dit hedendaagse werkinstrument aan de slag te gaan. Een sobere doch intuïtieve gebruikersinterface en een duidelijke handleiding begeleiden u bij het opzoekingswerk.

Rekening houdend met de reacties van de bezoekers op onze site, zullen we de zoekgegevens verder verfijnen en aanvullen. Indien u echter nog vragen heeft of bijkomende informatie wenst over dit project, over het Augustijns Historisch Instituut en onze andere publicaties, aarzel dan niet om ons te contacteren: Augustijns Historisch Instituut, Pakenstraat 65, 3001 Heverlee (016/404440 - e-mail: klooster.heverlee@augustijnen.be).

Prof. Dr. Em. T.J. van Bavel, o.s.a.